

Теорія як дієвий інструмент стримування

«Не по словах, а по діяннях судить про пророків!»
Біблія

Петро МИСЛОВСЬКИЙ,
доцент Львівської комерційної академії

Створена К. Марксом і Ф. Енгельсом та зреалізована більшовизмом під проводом В. Леніна колосальної дії інформаційно-світоглядна ідеологія залишила глибокий слід у суспільній свідомості.

Проте офіційне суспільствознавство і нині не може достеменно розкрити ані справжніх мотивів появи марксизму на історичній авансцені, ані внутрішніх його суперечностей, а також дати порівняльний аналіз його ідей щодо об'єктивного розвитку суспільства. На це, безперечно, існують вагомі причини. Однією з яких є, хоч як це, на перший погляд, дивно, певна незацікавленість правлячих політичних сил «заходу», оскільки марксизм тривалий час діяв як потужна стримувальна сила на одній шостій земної кулі.

Однак розрізнені факти і наукові аргументи, відомі сьогодні в науці, дають можливість створити певну наукову картину критичного розуміння суті і справжньої історичної ролі фундаментальних позицій марксизму, що й з'ясуємо далі. Усвідомлення всіх сильних і хибних сторін марксизму дає змогу багато в чому по-новому розуміти і попередні історичні події, і сучасні геополітичні процеси у нас і в зарубіжжі.

1. Соціоекономічні передумови марксизму в Європі (Німеччині) в середині XIX сторіччя

Капіталізм («індустріальне суспільство»), як свідчить історія, не був одноманітним протягом свого існування. Він пройшов тривалий еволюційний шлях. Це стадії «визрівання»; «первісного нагромадження» – в домінанті іще формально панівного феодалізму; «вільної конкуренції» – капіталізму технічних переворотів і соціальних збурень; «монополюно-корпоративного», або «народного» капіталізму, модель якого найпоширеніша в сьогоднішньому прозахідному світі, і нарешті – найпрогресивніший сучасний «інформативний капіталізм».

Характерно, що марксизм виник саме на етапі капіталізму «вільної конкуренції». А капіталізм «вільної конкуренції» є однією із найпарадоксальніших стадій соціоекономічного розвитку західного суспільства. Він повний суперечностей між іще не до кінця віджилим феодалізмом та новонародженим технократичним (індустріальним) суспільством.

Але насправді геніальним досягненням К. Маркса і Ф. Енгельса можна вважати синтетичне поєднання у їхніх розробках філософсько-світоглядних, соціально-політологічних і політико-економічних доктрин, що вже саме по собі справляє неабияке враження глибинної науковості, особливо на неупередженого в цих науках читача.

Серед недоліків марксизму (доведених уже тепер і самою історією) можна зазначити такі: 1) формальне ігнорування ідеалістичності діалектики Г. Гегеля (а його ідеалізм просто відкинуто) та застосування її лише до грубого матеріалізму – це надалі призвело до «соціального дарвінізму» – ототожнення суспільного розвитку лише із боротьбою народних «низів» проти елітних верств за своє більш гідне існування, незатребуваність високоінтелектуальних і духовних сфер життя суспільства; необхідність і обов'язковість радикального (революційного) зламу попередніх формацій заради

встановлення нових, досконаліших суспільно-економічних систем. У світоглядно-економічному сенсі висунуто тезу соціоекономічних експериментів глобального масштабу на противагу вимогам об'єктивного конструктивізму, зокрема, локальності й поступальності соціоекономічних перетворень (буржуазні революції, власне, і були стихійним спротивом феодальним руйнаціям).

Західноєвропейський соціалізм-утопізм теж не тільки не було творчо переосмислено і практично перетворено на дієві соціополітичні рекомендації, а й ще більше «утопізовано», зокрема, марксистською тезою «провідної ролі пролетаріату» при соціалізмі.

Умови такого, ще незрілого капіталізму («вільної конкуренції») власне й породили в Німеччині в середині XIX ст. марксизм – потужну своєю соціополітичною силою, але дуже внутрішньо суперечливу теорію.

Так, він проповідує невідворотність силового руйнування суспільства нібито заради його досконалішої в майбутньому організаційної форми. Ця позиція є фундаментально помилковою, оскільки суперечить теорії систем, що одним із своїх фундаментальних постулатів має обов'язкове включення до будь-якої досконалішої організованості всіх добре сконструйованих і відпрацьованих простіших елементів. А в основі історичної логіки К. Маркса, хоч як дивно, залишкам феодалізму штучно надається зміст нерозвинутого капіталістичного ладу. До речі, цю парадоксальну історичну ситуацію ми сьогодні знову переживаємо в Україні. Але тепер перебуваємо ще й під подвійним (внутрішнім і зовнішнім) тиском: і всіх своїх доіндустріальних пережитків, і впливів високорозвинених західних країн, що переходять до постіндустріалізму.

Принциповим є те, що марксизм – доктрина радикального (силового) бачення якісних змін у суспільстві. К. Маркс використав найвишуканіші розумові методи витонченого доведення таких соціоекономічних висновків, які закликають до радикальних і деструктивних дій і вчинків, у тому числі, глобального масштабу. І нині щонайретельнішої критики він міг би зазнати від системи ранньохристиянського світогляду, яка, на жаль, була багато в чому втрачена не лише побутово-атеїстичним мисленням, а й прагматичною західною середньовічною культурою. Тому єдину можливість науково-методологічної критики марксизму, ймовірно, залишає за собою тільки система дуалізму. Тут фундаментальну роль

відіграє діалектична спорідненість матеріалістично-ідеалістичного світогляду, принаймні Сократівського і Платонівського гатунку. А з тим одні й ті самі історичні події, факти та складні соціоекономічні явища, зазначені марксистом, є можливим тепер трактувати не так однозначно і зовсім інакше.

Хоч би як там було, однак головним рушієм суспільства початку XIX ст. став Великий промисловий переворот. Він визначив небувале прискорення розвитку продуктивних сил, а в їх організації — перехід від мануфактури до фабричної системи як масового застосування машин. Реальними шляхами розв'язання тодішніх соціально-економічних проблем, як показала історія, були концентрація і монополізація виробництва, тобто це була поява колективних форм «народного» капіталізму. А нині цими формами є акціонерні товариства та різноманітні «системи участі в прибутках»; державні, громадські та приватні програми соціального захисту незаможних і непрацевдатних; загальнонаціональні програми індустріально-інформативного розвитку суспільства.

Тому робітничий рух тих часів (1-ша половина XIX ст.), на які для підтвердження своїх висновків указував К. Маркс (повстання ліонських ткачів у Франції 1831 і 1834 років, чартизм 30–40-х років в Англії, повстання сілезьких ткачів 1844 року в Німеччині), правильніше вважати боротьбою пролетаріату за народний капіталізм (проти досить агресивної феодальної суспільно-економічної системи життя і організації праці), аніж боротьбою за соціалізм — в марксистсько-ленінському його розумінні.

Проте цей пролетарський рух видався досить зручним для певних високоінтелектуальних верств інтелігенції, котра прагнула не тільки номінально-фінансової, а й реальної політичної влади. Це, скоріше за все, і склало справжню соціальну основу та реалії появи й розвитку марксизму як суспільно-економічної доктрини, опрацьованої справді геніальними авторами на потребу зазначених кіл Німеччини.

Отже, основними умовами появи марксизму є пережиткові залишки феодального ладу, незрілість капіталізму; великий промисловий переворот; незрілість пролетарського руху; політична боротьба за переформування Німеччини.

2. Ідейні джерела марксизму та їх застосування в марксистській соціоекономічній теорії

Маркс не самотужки створював свою доктрину. Він справді був одним із найосвіченіших і найталановитіших людей свого часу, а тому досконало володів всім спектром найпередовіших на той час суспільних знань. В його творчості використано останні досягнення тогочасних наук: 1) класичної німецької філософії, зокрема, ідеалістичну діалектику Генріха Гегеля (Маркс за молодих років, до речі, належав до радикально-дуалістичної течії «молодогегельянців») та радикальний матеріалізм Людвіга Фейєрбаха; 2) набутки класичної англійської політекономії, сформовані й узагальнені вченням Адама Сміта і Давіда Рікардо; 3) вчення західноєвропейського утопічного соціалізму — описи нібито вигаданих досконалих держав («утопій»), зокрема, в творах французів Шарля Фур'є, Клода Анрі де Рубруа де Сен-Сімона, англійця Роберта Оуена (вони мали свої прадавні аналоги у давньоіндійських князівствах, давньоєгипетських, давньоєврейських, спартанських і давньослов'янських державах...). Ці ідеї були також не тільки глибоко опрацьовані, а й юридично та організаційно задіяні в суспільній практиці стародавнього світу й у межах арабського та індійського середньовіччя.

Досягнення в економічній і світоглядно-методологічній основі марксизму є незаперечними (наприклад — доробки матеріалізму в руслі діалектики), але вони потребують щонайуважливішого критичного переосмислення. До позитивних рис марксизму слід також віднести саму ідею необхідності прогресу суспільного ладу і роль в цьому прогресивної суспільно-економічної

теорії (вона, справді, перетворюється на грізну силу, щойно оволодіває народними масами...).

Позитивними є й сама ідея історичної неминучості перетворення капіталістичного ладу на досконаліший (хоча й перебільшується в цьому значення саме радикальних засобів), а також порушення проблеми суспільних відносин праці і капіталу. Прогресивним, як на той час, було й з'ясування, а точніше, поновне віднайдення основних механізмів дії закону вартості та мотиваційних джерел «додаткової вартості» (як її приросту). Проте соціально-історичних основ експлуатації безпосередньо в самій формі побудови тогочасного суспільства ним насправді не було помічено... Досить прогресивною є й ідея центрального державного управління економікою — особливо стратегічним загальнонаціональним майном (ресурсами, транспортом, фінансами,...), планування, гарантоване забезпечення соціальних програм і т. ін.

Справжні причини недовісти утопічних учень — дека завчасність, і соціальна непевність їхніх методів. Основним же їхнім справжнім недоробком було нерозуміння соціальної ролі інтелектуально-ротаційних механізмів досконалої кадрової політики, що й призвело до розвалу перших комун.

Отже, марксистський «соціалізм» — це досить спотворена тезою «диктатури пролетаріату», але за суттю своєю принципово правильна уява про можливість створення досконалішого суспільства. Вона не могла стати реальною лише через незрілі методологічні класові підходи утопістів та марксистів-ленінців, а також через недосконалі організаційні засади перших комун. З другого боку, на відміну від марних спроб Р. Оуена застосувати свої комуні у США, ізраїльська аграрна община «кібуц», що існує здавна, показує реальні зразки успішного й до того ж безтоварно-грошового соціально-економічного порядкування.

Англійська класична політекономія — найгрунтовніша основа марксизму — теж була сприйнята К. Марксом як неповна: 1) не враховано концепції «трьох факторів виробництва» А. Сміта (земля + праця + капітал як рівнозначні чинники вартості); 2) догматично (по-фізіократичному) практикується «абстрагування» (точніше — відмежовування) від нібито «несуттєвих», а насправді провідних у перспективі інтелектуально-культурних сфер суспільно-економічної діяльності, зокрема, в марксистській концепції відтворення; 3) не взято до уваги доміанти цілісного бачення суспільного виробництва макрорівня над індивідуально-приватним тощо. Це підтверджує схематика «Капіталу» К. Маркса.

3. Структура та основні ідеї «Капіталу» К. Маркса

Перший том «Капіталу» — головний і соціоекономічно вичерпний твір К. Маркса (вересень 1867 р.) має підзаголовок — «Процес виробництва капіталу». Це завершений і митецько відшліфований науково-літературний твір, в якому відтворені практично суспільно-економічна світоглядність та основна ідеологія марксизму. Наступні три томи — деталювання й інтерпретація змісту першого тому «Капіталу».

За своєю побудовою перший том «Капіталу» має таку структуру із досить логічно пов'язаних та ідеологічно спрямованих основних ідей.

1. Марксистська терія вартості та її форми (1-й розділ)

Тут подано концепцію створюваних суспільних цінностей, до того ж винятково через застосування до них лише економічно визнаних фізичних форм праці. З точки зору сучасних економічних теорій про те, що провідну економічну роль відводять споживачеві, марксистська теорія вартості не може бути застосована. Проте дуже ваговою і прогресивною є виклад і розуміння «редукції» (прирівнюваності в кількісному значенні, або пропорційях) різних за якістю і складністю видів праці. Власне, ця концепція була б досить ваговою, щоб зумовити високу економічну резонансність інтелектуально-духовної діяльності, якби це, звичайно, входило в плани і наміри К. Маркса та його замовників...

2. «Перетворення грошей на капітал» (вчення про «додаткову вартість») (2–5 розділи)

Зображується набуття експлуаторської сутності грошима з перетворенням їх на капітал (тобто з купівлею засобів виробництва і «робочої сили»), а «робочої сили» людини – на особливий товар, здатний «принести додаткову вартість». Думається, якби К. Маркс не мав мети обґрунтувати пролетарське знищення провідних інтелектуально-духовних кіл індустріальних держав, він цілком міг би залишитися в межах досить плідної ідеї А. Сміта «трьох чинників» виробництва і вартості. А приріст вартості («додаткову вартість») швидко помітив би в усіх видах творчої діяльності. Звісно, він виклав би і те, що найбільша частка творчої діяльності спеціалізовано належить інтелектуально-духовній еліті...

3. Учення про суть і форми заробітної плати (як перетвореної форми вартості і ціни робочої сили) (6-й розділ)

Розвивається думка про експлуатовану суть трудових здібностей, що доводить неминучість соціальної революції. Принагідно зауважимо, що наявні нині трудові угоди робітників з підприємцями показують вільне волевиявлення і спроможність налагодження міжкласової згоди, що ще й контролюється профспілками і трудовим законодавством. А щодо відносин власності, які залишають бажати кращого навіть з точки зору колишніх схем «стартових» суспільств, то вони об'єктивно можуть поліпшитися лише з появою досконалих механізмів міжкласових ротацій. Це поступово вирішується в плані переходу до постіндустріалізму. Характерно, що система індивідуально-суспільної власності «джет» в Стародавньому Єгипті, як і система індивідуально-общинної власності «джаджмані» у Стародавній Індії, є яскравими прикладами того, що ще у давні часи існувала досконала практика колективно-суспільного господарювання.

4. Процес нагромадження капіталу і його експлуаторський вплив на трудящих (7-й розділ)

Зроблено «історичний» висновок: «Настає час капіталістичної експлуатації – експропріаторів експропріують!».

Тут остаточно «доведено обов'язковість» соціальної революції нібито через «невимірне збагачення» одних і «необмежене» знедолення інших. Психологічно ця ідейність дуже підкуповує незаангажованого суспільними знаннями читача та збуджує в уяві міражі швидкого збагачення. По суті це є яскравим прикладом антисоціального «кодування» та підбурення людей до насильницьких вчинків. І вже цього мало б бути досить, щоб оголосити марксизм неприйнятною теорією, якби, мабуть, не політичний спротив цьому його родоначальників...

Другий том «Капіталу» редагував і опублікував Ф. Енгельс у 1885 році після смерті К. Маркса. Він має підзаголовок «Процес обігу капіталу». У ньому викладено ідею перетворення капіталу на різні його функціональні форми: підприємницької, торговий і грошово-фінансовий, стверджується також особлива паразитарність двох останніх. Саме через це в марксистській схемі відтворення суспільного виробництва відсутня економічна роль таких необхідних регуляторів суспільного життя, як торгова і грошово-фінансова діяльність.

Ідеться також про поділ капіталу на основний і оборотний. Тут, зокрема, описано час виробництва та визначено його основу – «робочий період», якому і приділено основну увагу, проте не враховано важливості планування і підготовки виробництва. А без них, як відомо, неможливим є не лише сучасне високоцент-

ралізоване виробництво, а й будь-яка, навіть найпростіша, організована діяльність.

Коли йдеться про відтворення суспільного капіталу, зовсім не згадуються інтелектуально-духовні сфери суспільства як учасники економічного відтворення, що ще раз підкреслює їхню нібито непотрібність і «паразитизм».

Третій том «Капіталу» був за окремими записами К. Маркса допрацьований і опублікований Ф. Енгельсом у 1894 році. Тут подається теорія перетворення «додаткової вартості» на «прибуток», «середній прибуток», а вартості – на «ціну виробництва» (1–3 розділи).

Мета – безпосередньо показати суспільну експлуаторську суть усієї будови економічної системи капіталізму. А ще – виправдати очевидну для багатьох уважних критиків ідеологічну натягнутість та нереальність основних ідей марксизму.

Розглядаються торговий капітал і його прибуток (4–5 розділи) як паразитичні і непотрібні суспільству в майбутньому. В аналізі абсолютної, монополічної і диференційної земельної ренти (6-й розділ) зображено нібито потрібну експлуаторську суть капіталістичного сільського господарства (*AR* – джерело «паразитарності» землевласників; *MR* – корпоративно-монополічного виробництва; *DR* – джерело існування безпосередніх «експлуаторів» підприємців-орендарів).

Варто зазначити, що ґрунтуючись на класичній теорії «трьох чинників» А. Сміта, дуже легко окреслити фундаментальну роль землевласників та інших керівників аграрного сектору. Без їхньої управлінської праці неможливе ефективне використання і відтворення аграрних і природних ресурсів. Прикладами можуть бути всі без винятку високорозвинені суспільства. Люди цієї соціальної верстви завжди були покликані виконувати вкрай необхідну для суспільства роль плановиків, оптималістів, гарантів досконалого використання територіальних багатств. Це були також носії накопичуваних століттями речових і культурно-духовних цінностей попередніх епох...

Четвертий том «Капіталу» («Теорії додаткової вартості») – це не що інше, як рукописи К. Маркса 1861–1863 рр. (уперше видані Карлом Каутським на початку ХХ ст., а пізніше, 1954–1961 рр., – Інститутом марксистсько-ленінізму) – фактично є розумовою лабораторією К. Маркса, що дає «ключ» до розуміння позицій його критики буржуазної політекономії.

Отже, марксизм можна вважати своєрідною і психологічно потужною ідейно-політичною утопією, спрямованою не на пошук шляхів удосконалення суспільства, а на руйнування прогресивних соціальних тенденцій, інтелектуально-політичної діяльності певних західних високоінтелектуальних кіл. Річ у тому, що сам хід еволюційного відновлення нашого суспільства, якби йому не заважали різні іноземні «доброчинливці», обов'язково привів би до досконалих суспільних форм. І нині суспільство не борсалось б у пошуку національної ідеї, а давно керувалося б нею, не було б керованим Заходом і його умовами нашого подальшого розвитку чи стагнації, черговою потужною спробою неоколоніального стримування.

Джерела

1. Вильчек В. Прощание с Марксом (Алгоритмы истории). – М.: Прогресс, Культура, 1993.
2. Гальчинський А. Відкрити К. Маркса від більшовизму // Економіка Радянської України. – 1996. – № 8.
3. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. – М.: Соцэкиз. – 1959.

4. *Застенкер М. Е.* Очерки истории социалистической мысли. — М.: Мысль, 1985.
5. Изложение учения Сен-Симона. — М., 1947.
6. Історія економічних учень: Підручник / Л. Я. Корнійчук та ін. — К.: КНЕУ, 1999. — 564 с.
7. *Каутський К.* Аграрне питання. — Х.: Пролетар, 1931.
8. *Маркс К.* Капітал. — Т. I–IV. — Твори. — Т. 1–4; 23–25.
9. *Маркс К., Енгельс Ф.* Маніфест комуністичної партії. — Твори. — Т. 4.
10. *Оуэн Р.* Избранные сочинения. — М.: Изд-во АН СССР, 1950.

11. *Певзнер Я. А.* Экономическое учение К. Маркса перед судом двадцатого столетия. — М.: ИММО-РАН, 1996.
12. *Сен-Симон.* Избранные сочинения. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948.
13. *Туган-Барановский М. И.* Основные ошибки абстрактной теории капитализма Маркса // Научное обозрение. — 1899. — № 5.
14. *Туган-Барановский М. И.* Очерки по новейшей истории политической экономии и социализма. — СПб, 1903.
15. *Туган-Барановский М. И.* Теоретические основы марксизма. — СПб, 1905.

Гуго Гроцій — один із засновників науки міжнародного права

Яна ПАВКО,
студентка Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Гроцій Гуго де Гроот (1583–1645) — видатний нідерландський політичний мислитель, юрист, філософ, історик, один із засновників новітньої теорії природного права та науки міжнародного права. Слід зазначити, що Гуго Гроцій перший у світовій політико-правовій думці заклав наріжний камінь юридичного світогляду, створив дійсно теоретико-правові засади суспільного договору, на які згодом спиралися Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Дж. Лільберн, Дж. Мільтон, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Пейн та ін. [4, с. 122–123].

Проте, на думку сучасних зарубіжних дослідників, значення Гроція «в історії юриспруденції спирається не на теорію держави чи щось, що він мав сказати про конституційне право, а на його концепцію того, що право регулює взаємини між суверенними державами. Гроцій мав вагомий підстави вважати, що добробут людства потребував вичерпного й систематичного аналізу правил, які керують міждержавними взаєминами» [5, с. 377–378].

Важливо підкреслити, що Г. Гроцій, маючи унікальні розумові здібності, вже в ранньому віці дивував ними і вчених, і правителів. Так, король Генріх IV, приємно вражений його ґрунтовними знаннями, у присутності придворних захоплено промовив: «Ось диво Голландії!» [2, с. 7].

Присвятивши себе вивченню творів стародавніх класиків права, Гроцій уже в п'ятнадцять років здобув ступінь доктора права в Орлеанському університеті.

Динамічно розвивалася і його службова кар'єра, яка, втім, через політичні інтриги закінчилася для Гроція довічним ув'язненням. Як відомо, народна мудрість стверджує: «Засуджений до повішання не втопиться». Проте в долі нідерландського юриста все відбувалося з точністю до навпаки [1, с. 41]. Хоча за до-

могою дружини Марії 1621 року він утік із в'язниці в замок Левестейн (за легендою, його винесли в ящику з книгами), був тепло прийнятий королем Людовіком XIII, став послом Швеції у Франції, його успішну кар'єру, однак, перервала смерть. Це сталося в серпні 1645 року внаслідок тяжкої хвороби, спричиненої катастрофою корабля, на якому він перебував [2, с. 9].

Варто зазначити, що Гроцій був енциклопедично освіченим і талановитим дослідником, перу якого належать понад 90 праць з історії держави і права, проблематики війни і миру, міжнародного, природного та канонічного права, питань загальної історії, етнографії, античної літератури, культури. Його основна політико-правова праця — «Про право війни і миру. Три книги, у яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права» (1625). Трактат мав величезний успіх і витримав декілька видань іще за життя автора. Проте 1627 року працю було внесено до папського списку заборонених книг, у яку вона перебувала до 1900 року [2, с. 8].

Політико-правові погляди Гроція викладено й у таких його працях, як трактат «Про право здобичі», «Вступ до вивчення права Голландії» (1631) та ін. [5, с. 297–298]. Мета трактату «Про право війни і миру», як